

això, el diccionari acusa els inconvenients del «ritme gairebé frenètic» (p. VII) amb què s'ha confeccionat, que li ha fet prendre, algun cop, un rumb no prou feliç. Com que tota obra humana és perfectible, desitjaria que alguns dels suggeriments

fets poguessin ajudar a millorar-lo. De vegades penso que el problema d'esperar tant un diccionari és que potser acabem esperant-ne massa...

JAUME MACIÀ I GUILA

Uns quants epistolaris publicats recentment: comentari i reflexió, *per Jaume Aulet*

«La manca de publicació dels epistolaris de les personalitats catalanes és una de les dificultats majors amb què topen els investigadors de la nostra història. Poquíssims són els epistolaris publicats, molt pocs els aplegats i nombrosos els dispersos o perduts per sempre. Aquest és un dels signes de la incúria de determinats sectors de la nostra societat, que no han sabut suplir amb llur acció la manca dels organismes propis d'una normalitat cultural.»¹ Ja fa més de trenta anys, Josep Benet expressava amb aquestes paraules la importància que tenen els epistolaris per al coneixement de la història i la necessitat urgent de publicar-los. Fins i tot, aprofitant la capacitat d'influència de la revista «Serra d'Or» en aquell moment, Benet feia una crida a la societat catalana per començar a posar fil a l'agulla: «Creiem que avui ben poques coses, de les possibles, són tan urgents de fer com la que comentem. Des d'aquestes pàgines, d'on han sorgit tantes iniciatives —algunes de les quals han estat recollides i són avui una realitat— proposem avui la creació d'un organisme autònom o dependent d'alguna de les actuals institucions, que empengui i patrocini aquesta tasca urgent.»²

En certa mesura, aquesta demanda de 1963 encara té sentit en l'actualitat. Sorrososament s'ha fet un llarg camí i, especialment en aquests darrers anys, han vist la llum un bon nombre d'epistolaris, quasi tots ells de gran interès. En el camp

de la literatura, que és el que ens ocupa i ens preocupa, tenim un bon punt de referència en la publicació el 1990 del primer volum de les cartes de Carles Riba editades per Carles-Jordi Guardiola.³ El llibre deixa clara la importància d'aquesta mena de material a l'hora d'entendre la figura i l'obra del poeta i apunta implícitament una de les qüestions fonamentals a tenir en compte: els criteris d'anotació. Guardiola —val a dir-ho— la resol de manera ben satisfactòria. Des de la fita de 1990 s'han anat publicant altres correspondències importants com la de Joan Maragall i Josep Pijoan o bé la de J. V. Foix i Armand Obiols, per posar dos

3. *Cartes de Carles Riba. I: 1910-1938*, recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola (Barcelona 1990). Els altres dos volums aparegueren, amb el mateix peu d'impremta, en els anys posteriors: *Cartes de Carles Riba. II: 1939-1952* (1991) i *Cartes de Carles Riba. III: 1953-1959* (1993). Cal mencionar també tres llibres que poc abans de 1990 han ajudat a desbrossar el camí: la correspondència entre Mercè Rodoreda i Anna Murià (Mercè RODOREDÀ, *Cartes a l'Anna Murià 1939-1956*, a cura d'Isabel Segura, Barcelona 1985), la de J. V. Foix amb Salvador Dalí (Rafael SANTOS TORROELLA, ed., *Salvador Dalí, corresponsal de J. V. Foix 1932-1936*, Barcelona 1986) i, especialment, la de Joan Oliver i Josep Ferrater Móra, que ha obtingut una difusió important entre lectors no especialitzats (Joan OLIVER, Josep FERRATER MÓRA, *Joc de cartes 1948-1984*, a cura d'Antoni Turull, Barcelona 1988). A l'hora del balanç, tampoc no seria just d'oblidar altres contribucions ja històriques com les de Miquel Gayà a propòsit de les cartes de Miquel Costa i Llobera i Joan Alcover (Miquel GAYÀ, *Contribució a l'epistolari de Miquel Costa i Llobera*, Barcelona 1956; Miquel GAYÀ, *Contribució a l'epistolari de Joan Alcover*, Barcelona 1964) o la tasca ingent, iniciada el 1959 i encara en curs, de recuperació de l'epistolari verdaguerià, de la mà de l'editorial Barcino.

1. J. B. [Josep BENET], *Notes i comentaris*, «Serra d'Or», V, núm. 7 (juliol de 1963), p. 21.

2. *Ibid.*

exemples.⁴ Una dada ben significativa a l'hora d'entendre la progressiva valoració d'aquest tipus de documentació és la creació el 1993 per Curial Edicions Catalanes de la col·lecció «Epistolaris de la Catalunya Contemporània», que de moment ha publicat ja quatre números. Enceta la col·lecció un interessantíssim creuament de cartes entre Joan Fuster i Vicenç Riera Llorca, que és fonamental per a entendre els lligams entre l'exili i l'interior, principalment durant els anys cinquanta.⁵

I encara més. Molt darrerament, des de principis de 1995, hi ha hagut un veritable esclat pel que fa a la publicació d'epistolaris. La intenció d'aquest article és presentar aquests volums recentment publicats i analitzar els diferents models d'edició i anotació que proposen els respectius curadors. Els llibres als quals ens referim són els següents: els dos primers volums de l'*Epistolari de Josep Carner*,⁶ les *Cartes a l'Helena* entre Gabriel Ferrater i Helena Valenti,⁷ l'*Epistolari de Joaquim Ruyra*,⁸ les *Cartes a Hermínia Grau i Aymà* de Lluís Nicolau d'Olwer,⁹ les *Cartes d'amor* de Pere Calders a Rosa Artís,¹⁰ les

Cartes a Pere de Josep Pla al seu germà,¹¹ l'*Epistolari* (1939-1951) de Ferran Canyameres, volum VI de la seva *Obra completa*,¹² i les *Cartes de la guerra* (maig 1938 - gener 1939) entre Jordi Rubió i Balaguer i el seu fill Manuel Rubió i Lois.¹³

A la vista d'aquest panorama, podem pensar que l'antiga demanda de Josep Benet des de la revista «Serra d'Or» ha anat donant fruit i que la situació actual és ja favorable. És cert que les circumstàncies han variat moltíssim, que el mercat editorial ha avançat enormement en el lent camí cap a la normalització i que des d'algunes institucions —especialment la universitat— s'ha impulsat la feina de recuperació del material epistolar amb criteris rigorosos i científics. No hem de caure, però, en un optimisme injustificat. Els déficits encara són enormes i a diferents nivells. Cal impulsar la recerca per a desenterrar noves correspondències desconegudes, cal treballar a fons en els arxius per a estudiar el material que contenen, que és molt, i és necessari que els propietaris o depositaris d'aquesta documentació hi facilitin l'accés. És cert que els hereus no sempre han valorat suficientment allò que han tingut entre mans i per això moltes coses han anat directament al drapaire, però no és menys cert que sovint el zel dels propietaris és excessiu, cosa que dificulta la tasca dels especialistes. Quan els depositaris són les institucions públiques les facilitats d'accés generalment milloren —tot i que a vegades calgui superar entrebancs epopeics—, però no sempre les condicions de treball. Hi ha, a més, dos altres greuges a considerar. L'un —i és una reflexió que l'editor hauria de plantejar-se—, la poca predisposició del públic lector a aquesta mena de llibres, la qual

4. Anna Maria BLASCO i BARDAS, *Joan Maragall i Josep Pijoan. Edició i estudi de l'epistolari* (Barcelona 1992); *Correspondència Foix-Obiols*, a cura d'Agnès i Anna M. Ponsati (Barcelona 1994). Per la importància que té, tot i que la connexió amb la literatura sigui només lateral, es pot esmentar també l'edició actualment en curs de Publicacions de l'Abadia de Montserrat de l'*Epistolari de Josep Torras i Bages* a cura de Jaume Medina. El primer volum és de 1994.5. *Epistolari Joan Fuster - Vicenç Riera Llorca*, a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas (Barcelona 1993).

6. *Epistolari de Josep Carner* (volum I), a cura d'Albert Manent i Jaume Medina (Barcelona 1994); *Epistolari de Josep Carner* (volum II), a cura d'Albert Manent i Jaume Medina (Barcelona 1995).

7. Gabriel FERRATER, *Cartes a l'Helena i residu de materials dispersos*, edició a cura de Joan Ferraté i José Manuel Martos (Barcelona 1995). Entre el residu de material s'inclouen també quatre cartes disperses de Ferrater a Carles Riba, J. V. Foix i Witold Gombrowicz.

8. *Epistolari de Joaquim Ruyra*, a cura de Lluïsa Julià i Capdevila (Barcelona 1995).

9. Lluís NICOLAU D'OLWER, *Cartes a Hermínia Grau i Aymà*, edició a cura d'Eulàlia Duran i de Montserrat Albet (Barcelona 1995). Llibre publicat amb la col·laboració del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

10. Pere CALDERS, *Cartes d'amor*, a cura de Francesc Vallverdú (Barcelona 1996).

11. Josep PLA, *Cartes a Pere*, edició a cura de Xavier Pla (Barcelona 1996).

12. Ferran CANYAMERES, *Obra completa VI: Epistolari (1939-1951)*, a cura de Montserrat Canyameres i Casals (Barcelona 1996).

13. Jordi RUBIÓ i BALAGUER, Manuel RUBIÓ i LOIS, *Cartes de la guerra* (maig 1938 - gener 1939), edició a cura de Jordi Galofré (Barcelona 1996). Llibre publicat amb la col·laboració del Centre d'Història Contemporània de Barcelona. Deixem de banda altres epistolaris breus o molt fragmentats publicats en revistes, actes de congressos i miscel·lànies diverses.

molts cops és injustificada. L'altre, el poc rigor amb què sovint s'editen i s'anoten els textos. Aquesta és una tasca reservada als especialistes, tant filòlegs com historiadors.

Josep Benet —tornem a la seva crida— demanava la creació d'un organisme de caràcter institucional capaç d'emprendre i patrocinar la publicació dels epistolaris. Certament, no existeix encara cap hipotètica Sotssecretaria d'Epistolaris Dispersos —i això que d'aspirants a sotssecretari o a altres càrrecs públics d'àmbit cultural n'anem més aviat sobrats—, però disposem d'organismes que podrien assumir aquesta tasca, ja sigui la Institució de les Lletres Catalanes o el Centre d'Història Contemporània de Catalunya que dirigeix el mateix Benet. És veritat que tant els uns com els altres —més els segons que no pas els primers— han fet algun esforç en aquesta línia, però no és menys cert que tenen encara molt camí per recórrer. Potser el que faria falta, almenys en el terreny de la literatura, és que existís algun organisme públic —podria ser la mateixa Institució de les Lletres Catalanes si algú es plantegés seriosament una autèntica refundació— que assumís la propietat dels llegats dels escriptors i que vetllés per la conservació i la difusió d'aquest patrimoni, avui dia repartit entre l'Arxiu Nacional de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans, la Biblioteca de Catalunya, algunes universitats, arxius locals i comarcals, col·legis d'arquitectes, museus municipals, fundacions semipúbliques, etc. I això no vol dir pas que faci falta concentrar la documentació en un únic espai. El que cal és garantir i exigir la conservació, l'accés i la difusió a les institucions dipositàries i col·laborar econòmicament i tècnicament amb elles en aquestes tasques, a més d'exercir un bon seguiment i control sobre la part del patrimoni que encara és en mans privades.

Per a la història de la literatura, la informació que facilita la correspondència dels escriptors —o la d'altres persones afins al seu món— és fonamental per a interpretar les opinions i les intencions, el procés de gestació de les obres, les influències rebudes i per a entendre el context cultural i històric en el qual es mouen. No hi ha dubte —malgrat l'opinió contrària de

determinats corrents crítics que s'autoqualifiquen de moderns— que el coneixement del pensament i la intencionalitat de l'autor és bàsic a l'hora de donar sentit a allò que surt de la seva ploma. I els epistolaris són material de primera mà que sempre cal tenir en compte, en major o en menor grau segons el tipus d'informació que facilitin. És cert que sovint cal discernir entre allò que s'explica en les cartes i l'autèntica realitat o l'opinió real de qui escriu. Pensem que l'escriptura —i més per a un literat— és sempre una manipulació del llenguatge que pot respondre a objectius molt diversos. I els textos de caràcter privat no són pas una excepció. Per aquesta via podem arribar fàcilment a la consideració de la literatura epistolar com a gènere i a les formes literàries autobiogràfiques. El terreny és molt interessant, però no és aquell en el qual ara volem endinsar-nos.¹⁴

La correspondència pot ser per ella mateixa literatura, però sobretot és documentació. El lector ha de poder gaudir de la lectura, però ha de ser conscient d'aquest caràcter documental i ha de ser capaç d'entendre uns textos que originàriament no van dirigits al públic ni a ell, per la qual cosa l'operació de llegir no s'ajusta als cànons convencionals. D'aquí la importància de l'editor o curador. La seva intervenció serà més o menys decisiva segons els casos, però sempre necessària. El lector d'un epistolari, si vol treure rendiment a la lectura, ha d'anar de bracet d'aquest intermediari que li facilita els moviments per a bellugar-se entremig d'un material en brut. L'editor o curador és, doncs, qui fixa el text i qui guia la lectura per a fer comprensibles al públic uns papers que en origen són de caràcter privat. A l'hora de fixar el text ha de deixar clars els criteris d'edició i el tipus de manipulació que s'exerceix, sempre d'acord amb els cànons de la crítica textual. Pensem que el que tenim al davant és

14. Vegeu Enric BOU, *Epistolaris: afers, amics, amors i batusses*, «Revista de Catalunya», núm. 41 (maig de 1990), ps. 95-106 i Enric BOU, *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques* (Barcelona 1993), especialment el capítol titulat *Amat Amic: segell i distància en la correspondència epistolar* (ps. 127-154). En ambdós casos s'ofereix altra bibliografia teòrica sobre el tema.

un document, per la qual cosa el que s'escau és una edició entre diplomàtica i interpretativa.¹⁵ Cal tenir en compte que una tria de cartes és ja un tipus de manipulació, la qual exigeix també una justificació. I ja no diguem en el cas que algun dels documents es publiqui fragmentàriament, cosa poc recomanable.

L'editor ofereix el seu guiatge a través de l'estudi introductori —que hauria de ser de presentació però també d'interpretació del material— i de les corresponents anotacions a peu de pàgina. I aquí és on apareix el gran dilema: què cal anotar? Les solucions solen ser d'allò més diverses i poden anar des de prescindir de l'anotació o limitar-se a una simple identificació dels noms principals, fins a convertir la nota en un excurs innecessari que vol ser més un lluitament d'erudició personal que no pas un complement al text. En principi, la funció d'aquest tipus d'informació afegida és facilitar la lectura, no pas interpretar-la. La tasca del curador i de les seves notes és convertir els papers privats en públics i, per tant, fer-los entenedors a un lector genèric per a qui no van dirigits. El curador, doncs, ha de treballar des de dins del món privat dels corresponents. Ha de conèixer mínimament aquesta privacitat, així com els petits detalls del context cultural, històric i quotidià del moment, uns detalls que el lector —fins i tot aquell que és mínimament especialitzat— no necessàriament ha de conèixer al detall. El que no cal és identificar obviesats ni referències que són de domini públic o de cultura general. És una pèrdua de temps. És clar que la frontera no és sempre fàcil d'establir. El que s'ha de procurar és que les referències siguin comprensibles fora de context i saber discernir suficientment per decidir quines línies són realment importants i quines altres supèrflues per tal de poder dirigir correctament la recerca. Perquè una anotació requereix sempre un treball d'investigació, el qual ha de fer gent amb criteri i preparada per a aquesta feina —principalment filòlegs i historiadors, repetim-ho un cop més— que siguin capaços de

mirar-se les coses des d'una perspectiva objectiva i científica.

Entrem ja en el comentari dels diversos volums que ens ocupen. Primerament, unes quantes coses respecte a la importància documental del conjunt. D'entre la diversitat d'epistolaris recentment publicats tenim en primer lloc els de caràcter més familiar i íntim. D'una banda, les cartes de Josep Pla al seu germà Pere. Són més de dues-centes, escrites entre el 1920 i finals dels anys seixanta. La part més interessant és la dels anys vint i principis dels trenta. Hi descobrim un Pla molt preocupat per la seva professionalitat, més atent del que podria semblar a les opinions de la crítica, molt al cas de les qüestions crematístiques i amb un germà que pràcticament exerceix com a agent literari seu. Hi trobem també opinions polítiques sucoses sobre el procés irreversible de Catalunya cap a la independència a propòsit del cop d'estat del 1923, així com dades inèdites sobre la seva producció literària o de caràcter biogràfic, especialment pel que fa a l'admiració de l'escriptor per Adi Enberg. Malauradament, les cartes deixen un buit pel que fa a la segona meitat dels anys trenta i als quaranta, uns moments fonamentals en la trajectòria de l'escriptor. Quan la correspondència torna a ser més sistemàtica, ja en els cinquanta, retrobem algunes opinions sucoses —sobre la censura o sobre el naixement del fenomen turístic, per exemple—, però globalment ja no és un epistolari tan ric. És cert que a través de les cartes descobrim una imatge més real de Pla que no pas en la seva literatura aparentment autobiogràfica, però algun cop també fa la impressió que la presentació que ofereix d'ell mateix al germà és fictícia i un xic literaturitzada. Per exemple, en el pessimisme exagerat de les seves opinions de principis de 1927, que és una manera de justificar la relació amb Adi Enberg com una mena de salvació personal.

Les cartes d'amor de Pere Calders a Rosa Artís, la que serà la seva segona esposa, tenen un interès relatiu. Són de caràcter íntim i posen de manifest la passió d'un amant que durant dos anys (els escrits són quasi tots de 1940 i 1941) no ha de vèncer només els obstacles de la nova

15. Vegeu Víctor MARTÍNEZ-GIL, *Algunes consideracions sobre l'edició de textos pre-fabrians*, «Els Marges», núm. 50 (juny de 1994), ps. 41-63.

vida a l'exili mexicà, sinó que també ha de superar les reticències d'una relació amorosa que la seva condició d'home casat fa que sigui problemàtica. Calders hi explicita la seva vocació d'escriptor (p. 44), cosa que les mateixes cartes exemplifiquen. I és que la idea central —la passió amorosa— és tan obsessiva i repetitiva que l'autor acaba convertint-la vocacionalment en matèria literària. És així com apareix sovint el típic Calders de la seva narrativa,¹⁶ aparentment ingenu, que juga amb les situacions i el llenguatge («que en vas d'errada si et penses que no t'enyoro com un lladre! Ets adorable, besable, mossegable i una infinitat de coses acabades en "able" que no es poden dir per carta, i gairebé ni de paraula», p. 206), que es distancia irònicament dels seus propis problemes («Estimada: Estic boig, boig, boig d'amor per tu. Ja veus per l'aire amb què comença, que aquesta carta no serà cap peça antològica», p. 178), per la qual cosa és fins i tot capaç d'envejar-se ell mateix per les estones que passa amb ella (p. 103). En canvi, d'informació sobre l'exili n'hi ha ben poca. En conjunt, malgrat que hi ha moments literaris veritablement antològics, no sembla pas aquesta la correspondència inèdita de Calders més interessant per a publicar. En queden altres a la reserva.

El tercer llibre de correspondència familiar són les cartes que durant la Guerra Civil es creuen Jordi Rubió i Balaguer i el seu fill, el qual s'havia incorporat a files en l'anomenada *lleua del biberó*. És un document extraordinari i estremidor, de gran valor històric, sobre la vida al front i a la rereguarda, malgrat que els comunicats estiguin sotmesos a la censura. És impressionant, per exemple, veure que un noi —tot just de disset anys— destina una part del seu sou de soldat a comprar joguines o que el pare inclogui un diccionari de francès en un paquet amb objectes de primera necessitat que el fill ha de dur a la motxilla. També queda molt ben exemplificada la integritat professional i moral de Jordi Rubió i Bala-

guer en temps de guerra com a cap del Servei de Biblioteques de la Generalitat i com a ciutadà conscient: la responsabilitat directa del trasllat de la Biblioteca de Catalunya durant els bombardeigs, la recuperació d'altres biblioteques disperses perquè no es perdin, els viatges amb el bibliobús del Servei de Biblioteques del Front, les classes a l'Escola de Biblioteccàries,¹⁷ etc. En aquest sentit, hi ha reflexions ben clares, que no necessiten comentari: «Estic lliurat totalment a la tasca de fer la nova Biblioteca, precisament en temps de guerra i com a contrapartida als mals que ella ocasiona (quin remordiment per als qui en tenen la culpa!). El treball que faig m'obsessiona i potser semblo absurd a certa gent de poca fe. El deure ja el faig cegament, com un instint. No sé si això és bé o mal, però és la consigna de la guerra i ningú no m'hi pot sostreure» (p. 126). Poc abans llegim ja una autèntica declaració de principis: «De vegades, quan sento que ens trobem enmig de perills més grans que d'ordinari, procuro fer-me a la idea que el destí col·lectiu té més importància que l'individual. Però hi ha una força dins nostre que es rebel·la contra l'anorreament encara que un cregui fermament en la supervivència del poble i de la cultura a què pertany» (p. 99).¹⁸

Hi ha un parell d'epistolaris més que provenen de la relació íntima entre amics. L'un, les cartes entre Gabriel Ferrater i Helena Valentí. És un recull breu i no complet, que inclou també les respostes de la corresponçal, amb cartes datades entre el 1960 i el 1967. Ferrater hi parla de la vida quotidiana, de la relació amb els amics, dels seus maldecaps sentimentals i també —ni que sigui poc— de literatura. Es destaquen les missives escrites durant una estada a Alemanya, les quals posen de manifest l'admiració del poeta pel país.

17. Sobre aquesta qüestió, hi ha una anècdota curiosa que s'explica en una de les cartes. Jordi Rubió no va deixar de complir amb el seu deure ni a poques hores del naixement del fill: «Nasques a les 7 1/4 i jo a les 8 1/2 vaig anar a fer la meua classe a l'Escola de Biblioteccàries.» (p. 96).

18. La primera citació correspon a una carta del 18 de desembre de 1938, quan el desenllaç de la guerra ja començava a ser prou evident. La segona carta citada és del 5 d'octubre del mateix any.

16. Sobre aquesta qüestió, vegeu Magda ALEMANY, *Pere Calders, «Cartes d'amor», «El Pou de Lletres», núm. 2 (estiu de 1996), p. 22.*

L'altre volum el configuren les cartes de Lluís Nicolau d'Olwer a Hermínia Grau Sala, amiga personal i esposa d'Agustí Duran i Sanpere. Excepte un breu prelude amb cartes de 1922 i 1923, el llibre és constituït per la correspondència de l'exili francès (1939-1946) i de l'exili mexicà (1947-1961). El conjunt és un testimoni excepcional de les reflexions d'un exiliat sobre la seva condició: el suport moral en les conviccions religioses i en l'ètica personal, un pessimisme de fons que va creixent amb el temps, el progressiu enyor no tan sols de Catalunya sinó en general d'Europa i el treball intel·lectual com a bàlsam personal, encara que sigui una tasca amb poques possibilitats de difusió pública. Hi ha, en canvi, mínimes referències a activitats concretes i dona poques pistes per a aprofundir en el coneixement del nucli d'intel·lectuals catalans refugiats a Mèxic, un dels més nodrits i complexos. Hi llegim també comentaris diversos de tema literari, especialment sobre dos poetes molt apreciats per Nicolau: Miquel Ferrà i Jaume Agelet i Garriga. S'hi explicita així mateix una concepció eclèctica de la literatura i de l'art (p. 143), cosa que potser explica els diferents criteris amb què es valora segons el moment l'obra de Josep M. de Sagarra.

Ens queden finalment els tres llibres més miscel·lanis. Els que recopilen la correspondència entre un autor i un nucli ampli de corresponents. D'una banda, l'epistolari de Joaquim Ruyra, que recull 198 cartes escrites per ell i 78 més que li van dirigides. Ruyra, que en el seu moment havia teoritzat sobre com s'havia d'escriure una carta —vegeu l'epígraf inclòs en el pròleg—, ens ha deixat una correspondència molt formal, convencional, cautelosa i força circumstancial. Val la pena, però, destacar-ne unes quantes coses: la relació estreta amb escriptors de la talla de Joan Maragall, Joan Alcover, Maria Antònia Salvà —a qui qualifica de «Safo cristiana» (p. 112)— o Víctor Català; el contacte amb escriptors joves que li reconeixen el prestigi adquirit (són especialment interessants els casos de Marià Manent o Xavier Benguerel, el qual li confessa les seves crisis de fe); els nombrosos comentaris que li arriben a propò-

sit de la publicació de *Marines i boscatges*, el disgust que li provoca la mala crítica d'*El país del pler*, o els contactes editorials amb Lluís Via durant els anys que Ruyra és promogut des de la revista «Joventut».

En segon lloc, hem de fer menció al volum de l'obra completa de Ferran Canyameres corresponent al seu epistolari, amb uns tres-cents documents escollits entre els vuit-cents que es conserven. Són cartes creuades amb una cinquantena de corresponents i datades entre 1939 i 1951, anys que coincideixen quasi del tot amb l'etapa que Canyameres va viure exiliat a França. Hi trobem, ara sí, moltes dades de primera mà sobre l'exili francès (contactes entre intel·lectuals, activitats diverses, premis literaris, creació de revistes, baralles entre grups i grupets, etc.). En aquest sentit val la pena ressaltar la informació sobre la creació i el funcionament d'Editorial Albor —fundada pel mateix Canyameres i després continuada a Barcelona—, els contactes amb Georges Simenon per aconseguir i mantenir els drets d'autor, els detalls interessantíssims de la vida a l'exili francès de gent com Josep M. Millàs-Raurell, Rafael Tasis, Àngel Ferran, Feliu Elias, Aurora Bertrana i Lluís Capdevila, les baralles truculents amb Joan Puig i Ferrer, les dificultats del contacte entre l'exili francès i el mexicà, el seguiment biogràfic que podem anar fent de Sebastià Gasch i de les seves misèries —la correspondència amb Gasch és la més extensa i potser la més important del conjunt— o bé el testimoni escruixidor dels bombardejos alemanys després del desembarcament de Normandia. El conjunt també ofereix un retrat fidedigne de la trajectòria literària, intel·lectual i moral de Ferran Canyameres des que se'n va fins que pren la decisió de tornar, després de vacil·lacions diverses sobre el moment que calia fer el pas.

Tenim en tercer lloc els dos primers volums de l'epistolari de Josep Carner, en els quals es recopilen cartes adreçades o creuades amb una vintena de corresponents. Alguns d'aquests reculls ja havien estat publicats anteriorment de manera més o menys dispersa. Quant a contingut, són documents interessantíssims. Oferei-

xen molta informació de la vida i el pensament literari del poeta, des de principis de segle fins als anys seixanta. En el primer volum, a més de les parts ja conegudes per altres edicions, es destaca el carteiig d'exili amb Xavier Benguerel, bàsicament a propòsit de l'edició de *Llunyania* el 1952. És sorprenent advertir com, almenys en aquesta ocasió, la dèria per la correcció és més de l'editor que no del poeta, que al final acaba donant a Benguerel força llibertat en la correcció definitiva de proves: «Si hi haguessin esmenes a fer en els poemes adjunts, que fossin fàcils de resoldre sense el meu concurs, "allez-y". Si la cosa fos complicada, elimineu el poema pecador i tireu al dret» (p. 34). També apareixen dades interessants en les cartes a Xavier Tusell, concretament pel que fa a la participació econòmica a l'Editorial Polígrafa el 1918. El carteiig amb Carles Riba i Clementina Arderiu és poc extens i força formal, almenys fins que Carner se'n va cap a Gènova. Del segon volum, i a part també de les recopilacions que ja eren conegudes, es destaca el progressiu distanciament envers mossèn Alcover entre 1905 i 1917; tot el procés de composició del volum *Poesia* de 1957 a través de la llarga correspondència amb Josep M. Cruzet i Josep Miracle i algunes de les cartes a Enric Prat de la Riba, en les quals queda clar com el Carner jove busca vies de professionalització. N'hi ha una de setembre de 1904 que, en aquest sentit, esdevé antològica: «No m'tinch pas per geni. Però tot home té el poder d'arribar a certa destresa en una mena de treball, si se n'ocupa temps y temps ab serenitat, serietat y constància. Conti si m'ha de ser pernicios escampar a tots els vents —y encara per retribucions magres y passatgeres— l'escassa energia del meu esperit en formació. Ja ho veu vostè qu'això és un desastre. Ja ho comprèn lo que m'caldria. Un plat de sopes, però un plat de sopes cada dia. Un plat de sopes, però que no l'hagués d'anar a cercar cada dia a un convent diferent» (p. 440). El carteiig amb Joaquim Ruyra i Josep M. López-Picó, en canvi, aporta menys coses de les que s'haguessin pogut esperar. Repartit entre els dos volums hi ha també el recull més atraient i que només coneixíem fragmen-

tàriament:¹⁹ les cartes que Carner adreça al seu amic Jaume Bofill i Mates des de principis de segle fins al 1933, any de la mort del corresponsal. La llarga correspondència, entre bromes, comentaris i confidències íntimes, ofereix un autèntic repàs a tota la trajectòria intel·lectual i biogràfica de Carner, i és especialment substanciosa durant els anys en què l'autor exerceix de diplomàtic a l'estranger. Hi planteja sovint els seus problemes econòmics i dóna molts consells a l'amic en pla irònicament paternal. També exposa les seves opinions polítiques, de manera subreptícia durant els anys de la dictadura i de manera molt més directa durant els de la República. Així, a finals del 1932 marca distàncies respecte als partits catalans (tant la Lliga com Acció Catalana) i confessa —amb trampa amagada, però— que se sent home d'esquerrers: «Trobo que cal ésser esquerrà; i EN ACABAT fer política de centre. Car la política de centre no la fan els centristes, els quals no existeixen enlloc: ni a Alemanya. I tampoc no la fan les dretes, les quals no són capaces de donar equilibradors ni pacificadors. La fan només homes d'esquerra educats per un sentit de responsabilitat» (volum II, p. 110). Mereix ser ressaltada també una citació del 1923 en la qual fa un balanç contundent de la feina feta: «Tot el que he escrit fins ara em produeix un cert fàstic, i no dic una certa vergonya perquè gairebé he perdut el sentiment de la meua autoria. No pots imaginar-te la infinita molèstia que em produeix la replega dels meus versos que publicarà l'Editorial Catalana [*La inútil ofrena*» (volum I, p. 141).

Quant a l'edició i anotació dels epistolars ressenyats, es poden dir moltes coses perquè hi ha exemples de tot tipus. Joan Ferrater opta per presentar les cartes del seu germà de manera absolutament despullada i en una edició estrictament diplomàtica.²⁰ L'opció li estalvia una mica de feina i ens en dóna força més a nosal-

19. *Cartes de Josep Carner i de Guerau de Liost*, a cura d'Enric Bou, «Els Marges», núm. 15 (gener de 1979), ps. 73-80.

20. Només s'inclouen unes poques notes redactades anteriorment per la mateixa corresponsal per a

tres a l'hora d'identificar determinades referències que no tenim tan a mà. Francesc Vallverdú es conforma amb un glossari onomàstic en apèndix com a ajut a la lectura de les cartes de Pere Calders. L'editor pondera el valor literari dels textos per damunt del documental, criteri que, a la vista del material, és respectable.

En altres ocasions podem valorar la feina de l'editor com a ben correcta. O fins i tot esplèndida com en el cas d'Eulàlia Duran i Montserrat Albet a propòsit del llibre de Lluís Nicolau d'Olwer. És un autèntic model de com s'han de fer les coses: bon coneixement del fons documental, tant del que es publica com del que es conserva inèdit, edició rigorosa i guiatge adequat del lector per a entrar en el món íntim dels corresponents mitjançant notes a peu de pàgina justes i concises.²¹ També és cert que el tipus de correspondència —més aviat íntima i personal— exigeix una recerca que se centra força en l'àmbit familiar més que no pas en el context intel·lectual, per la qual cosa el treball de camp és més reduït i cal moure's amb poques fonts d'informació, les quals —això sí— són decisives. En aquest cas és obvi que les fonts queden ben a l'abast. Acompanya l'edició un extens pròleg d'Eulàlia Duran —prestigiosa historiadora i filla de la receptora de les cartes— que s'ha de convertir per força en un estudi de referència bàsic sobre la figura i l'obra de l'autor. S'hi desenterren a més unes *Notes autobiogràfiques* de Nicolau, fins ara inèdites, que són d'un gran interès memorialístic. Malgrat la condició de modèlic, sembla estrany que un llibre d'aquestes característiques no disposi d'un índex de noms, un instrument de consulta del tot imprescindible.

Pel que fa al caràcter íntim i al tipus de fonts d'informació per a l'anotació, l'edició de la correspondència entre Jordi Rubió i Balaguer i el seu fill requereix un treball similar al del llibre de Lluís

Nicolau d'Olwer. Jordi Galofré se'n surt amb una intervenció discreta —de fet els textos no en requereixen gaire— i bàsicament a partir de les dades que facilita la família. No s'hi especifiquen els criteris per a la fixació del text —des d'un punt de vista filològic és una mancança a observar— i en canvi s'intueix que hi ha una manipulació gramatical que no queda explicada. Ho deduïm pels comentaris en les mateixes cartes, que inclouen diverses correccions que el pare va fent al llenguatge del fill. També s'hi detecta algun error elemental com l'atribució a Tolstoi i no a Dostoievski de la novel·la *Crim i càstig* (p. 123, nota 3).

Les cartes de Josep Pla al seu germà i l'epistolari de Ruyra sobrepassen l'àmbit íntim dels dos llibres anteriors, per la qual cosa la feina d'anotació és també més complexa. Són textos farcits de referències de tot tipus, cosa que obliga els respectius curadors —Xavier Pla i Lluïsa Julià— a dur a terme un autèntic treball detectivesc de recerca. I més encara en el cas de Ruyra a causa del major nombre de corresponents. Només cal resseguir les diferents fonts de què s'ha servit l'editora i els nombrosos arxius que ha hagut de visitar per a constatar la feina feta. I el resultat és satisfactori. Només hi trobem a faltar un estudi previ una mica aprofundit²² i potser també un criteri més definit a l'hora de justificar un apèndix amb uns textos que hi van a parar perquè són de corresponents dels quals no conservem cap carta de contesta de Ruyra, cosa que els distingeix dels altres, que ja queden incorporats a l'ordenació cronològica del conjunt.²³ Hi ha altres petites qüestions que, si més no, es poden posar sobre la taula. Algunes d'elles són de matís. És encertat i necessari, per exemple, afegir entre clauditors a l'encapçalament el nom de la persona a qui va dirigida la carta, però potser no cal agre-

22. El supleixen, si es vol, les diverses monografies que Lluïsa Julià ha publicat sobre el tema, especialment M. Lluïsa JULIÀ i CAPDEVILA, *Joaquim Ruyra, narrador* (Barcelona 1992) i Lluïsa JULIÀ i CAPDEVILA, *Joaquim Ruyra* (Barcelona 1996).

23. Podem suposar, tot i que no s'especifica clarament, que si van en apèndix també és perquè hi ha hagut una selecció prèvia per part de l'editora, mentre que dels altres corresponents es publica la correspondència completa conservada.

Cartes d'en Gabriel a l'Helena, «Quadern "El País"» (28-VI-1987).

21. Marina Gustà parla de «presentació impecable del material» en una excel·lent ressenya del llibre: Marina GUSTÀ, *Lluís Nicolau d'Olwer, íntim*, «Serra d'Or», núm. 436 (abril de 1996), ps. 101-102.

gar-hi el tractament que Ruyra li hauria atorgat. Les notes, d'altra banda, són volgutament succintes, però algun cop potser en excés. Com quan es qualifica la revista «Joventut» simplement com a «portaveu de la Unió Catalanista» (nota 133) o quan s'identifica Josep Pous i Pagès a propòsit d'un article a «El Poble Català» (nota 478), però no se cita l'article en qüestió, cosa que aclariria la referència de la carta. Advertim també una probable confusió en la relació que s'estableix entre Joaquim Cabot i Rovira —i no pas Just Cabot— amb el setmanari «Mirador» (nota 334). Són detalls que no desmereixen pas un treball de conjunt excel·lent, que demostra un coneixement a fons del context i, especialment, de la figura de Ruyra.

La feina de Xavier Pla amb les cartes de Josep Pla és comparable a la de Lluïsa Julià, malgrat que en aquest cas no hagi fet falta remenar tanta paperassa perquè els interlocutors sempre són els mateixos. Aquest cop el pròleg és més extens i fa una interpretació interessant del material. Quant a l'anotació, es limita a «donar només la informació imprescindible al lector sobre la vida i també sobre els llibres de Josep Pla» (p. 23). Aquesta restricció autoimposada deixa penjades algunes referències menors (a articles concrets, a comentaris de premsa, a polèmiques existents, etc.) de les quals el lector hauria agraït una explicació més àmplia. El principal maldecap de l'editor és el de datació de moltes de les cartes. Xavier Pla s'arrisca sempre a fixar una data aproximada amb arguments que no podem pas posar en dubte i que semblen convincents. S'afegeixen en apèndix quatre cartes de corresponents diferents rebudes per Josep Pla, les quals complementen algunes qüestions. La primera, de Joan Linares i amb data de 12 d'abril de 1926, ofereix una imatge curiosa de l'opinió que Pla mereixia entre els seus amics de Palafrugell, que el veuen com un autèntic desencarrilat. A la vista de la informació que facilita alguna de les notes, hauríem agraït un apèndix una mica més extens que inclogués per exemple les cartes d'Alexandre Plana a Pere Pla que es referencien en diversos moments (especialment la de la nota 102).

Ens queden els dos epistolaris que mereixen un comentari més detallat perquè són simptomàtics, per motius diferents, dels problemes que pot comportar un treball d'edició d'aquest tipus. El primer és el de Ferran Canyameres, publicat a cura de Montserrat Canyameres, la filla de l'escriptor i la persona que s'ha preocupat més en els darrers temps de divulgar l'obra del seu pare. Gràcies al seu esforç ha estat possible la publicació dels sis volums de l'obra completa, tenim accés a l'arxiu particular (cedit a l'Ajuntament de Terrassa), disposem d'un catàleg del fons de l'arxiu²⁴ i ara podem llegir aquesta interessantíssima correspondència. És una feina lloable, que cal valorar i que, a les portes del centenari del naixement de l'autor, no es dona pas per acabada. Ara bé, dit això i amb l'epistolari als dits, hem de preguntar-nos si la filla era la persona indicada per a exercir de curadora del volum. O fins i tot si una editorial com Columna és la més adequada per a una responsabilitat d'aquest tipus.²⁵ El fet cert és que l'edició arrossega nombrosos problemes. Tenim a les mans un diamant en brut, precios i extraordinari, però que no ens arriba suficientment polit. El pròleg, per exemple, esbossa un panorama del moviment intel·lectual català a França durant l'exili, però no és pròpiament un estudi de l'epistolari tot i que hi remeti en nombroses ocasions. Ens quedem, doncs, sense una interpretació mínimament aprofundida del material. Junt amb el pròleg llegim també una *Nota preliminar* en la qual s'especifiquen lleugerament els criteris d'edició («he esmenat alguns errors ortogràfics», p. IX) i es justifica el tipus de selecció que s'ha fet: es prescindeix de les cartes de caire familiar i es dona prioritat «a totes aquelles que reflecteixen el moment històric que aleshores es vivia, que ens connecten amb algun personatge concret, que ens recorden algun fet especialment conegut o important» (p. IX). Pot semblar un criteri encertat si qui

24. *Catàleg del contingut de la sala Ferran Canyameres, Casa Alegre de Sagrera*, a cura de Montserrat Canyameres i Casals (Terrassa 1992).

25. Només cal donar un cop d'ull als altres volums d'aquesta *Obra completa*, corregits amb poca cura i amb excessives errades tipogràfiques.

l'aplica és un especialista, si no es perd fiabilitat. Així, ens pot passar que epistolaris significatius com els de Josep Carner o, a un altre nivell, els de Diego Ruiz i Pere Vigués ens arriben escapçats. O que ens quedem sense les cartes de Joan Duch, Josep Vidal i Canyameres o Josep Castells que, pel que en sabem, ofereixen dades interessants sobre la vida de la postguerra a l'interior i especialment a Terrassa. S'exerceix també una segona selecció, tot i que aquesta no es justifica en la nota preliminar:²⁶ moltes de les cartes es publiquen de manera fragmentada, cosa sempre perillosa i potser més en aquest cas. Per aquest motiu, hi ha documents que ens arriben molt esmicolats. Alguns d'ells corresponen a epistolaris bàsics com el de Sebastià Gasch o el de Josep M. Millàs-Raurell i és una llàstima que s'hagin vist sotmesos a aquesta mena de manipulació.²⁷ I encara una tercera selecció, aquesta ben comprensible: es publica l'epistolari entre 1939 i 1951, anys que corresponen quasi íntegrament als de l'exili (Canyameres torna el 1949), però resta al calaix la correspondència anterior i la posterior, la qual, per la categoria dels corresponents, promet ser també molt atractiva. Queda per a una altra ocasió.

En les notes a peu de pàgina l'editora es limita pràcticament a la identificació de noms i a aclariments de llenguatge. És una anotació insuficient, sobretot pensant que aquesta és una correspondència molt rica en referències i que esdevé una font fonamental per a conèixer l'exili francès dels anys quaranta. Sembla, doncs, una anotació massa restrictiva i que arrossega, a més, problemes diversos tant metodològics com de contingut. Hi ha algun cop, per exemple, que s'esmenta en nota que algun personatge no ha estat identificat, però la majoria de les vegades —i de noms no identificats n'hi ha moltíssims— no hi ha cap anotació. D'altra banda, no sempre

es referencia el personatge la primera vegada que apareix. Antoni López Llausàs, per exemple, és identificat a la pàgina 132 —amb errada tipogràfica inclosa en el segon cognom— quan ja ha estat esmentat anteriorment.²⁸ És clar que pitjor ho té Josep Carner, que mereix una nota de presentació a la pàgina 249 just quan apareix citat en l'epistolari —segons l'índex de noms— per quinzena vegada. Tampoc no hi ha regularitat a l'hora d'indicar que un personatge ja ha estat anotat prèviament. En la majoria dels casos no hi ha cap indicació, hi ha cops en què se'ns remet a una nota anterior i alguna vegada es repeteix la identificació.²⁹ La manca de rigor metodològic també es fa evident en aquells moments en què l'editora s'estalvia la nota i afegeix directament alguna informació al final de la carta, la qual, a més, es col·loca entre parèntesis i no pas entre claudàtors. A part, hi ha les qüestions de contingut. Normalment —i el criteri és perfectament respectable— s'opta per donar una mínima informació que relacioni el personatge a identificar amb la seva situació personal durant els anys quaranta. En aquest sentit, podem considerar més o menys encertat que Agustí Bartra sigui presentat únicament com a novel·lista (p. 281), però no és gaire convincent que es consideri l'establiment de Lluís Capdevila el 1973 a Andorra com un retorn de l'exili (p. 64)³⁰ i encara menys que se situï Joan Oliver entre el grup d'intel·lectuals exiliats a Mèxic (p. 303).³¹

Les cartes són ordenades cronològicament, la qual cosa és un encert per al seguiment de la trajectòria dels protagonistes, però hi ha algun cop —un altre exemple de poca cura en la correcció—

28. En aquest cas, l'índex onomàstic no ens serveix de guia perquè, per error, López Llausàs no hi apareix.

29. És el que succeeix amb els germans Vidal i Rossich (ps. 148 i 166).

30. L'autèntic retorn de Lluís Capdevila es produeix el 1976, just després de la mort del dictador. Vegeu Just AREVALO I CORTÉS, *A quinze anys de la mort de Lluís Capdevila. Notes per a una biografia*, «Serret d'Or», núm. 430 (octubre de 1995), ps. 27-28.

31. És prou sabut que durant el seu exili, i després d'estades fugaces a França i a Buenos Aires, Joan Oliver s'establí a Santiago de Xile.

26. La nota tampoc no indica una dada bàsica: la procedència del fons. Hem de suposar que prové de l'arxiu particular actualment cedit a l'Ajuntament de Terrassa. També les cartes escrites per Canyameres? S'han consultat altres arxius?

27. Fixem-nos per exemple en la carta a Gasch del 2 de maig de 1942 (p. 48). Acaba essent una simple col·lecció de retalls esqueixats.

que l'ordre s'altera (ps. 206-207). També pot ser que sigui una fallada en la datació, comparable a errors de localització que trobem en altres moments, com el fet de datar a Buenos Aires una carta de Canyameres de gener de 1948 que és obvi que és redactada a París (p. 230). I ens queda l'índex de noms. És llastima que una eina tan útil per a la consulta d'un llibre com aquesta estigui tan plena d'incorreccions. O potser és que està elaborat amb algun criteri que no se'ns explica. I ja no és només que s'escapin cosetes de detall com pot ser ordenar alfabèticament Lluís Nicolau d'Olwer per la lletra del segon cognom, o que sistemàticament desapareguin els noms inclosos en el pròleg i en les notes a peu de pàgina, o fins i tot que algunes persones entrin pel pseudònim (Víctor Alba i Armand Obiols) i altres pel nom real (Caterina Albert o Nicolau Lluelles). Si obrim el llibre a l'atzar i fem unes quantes comprovacions de seguida quedarem sorpresos. No hi trobarem pas totes les entrades referides a Georges Simenon o a Josep Carner, per posar dos exemples significatius, i desapareix qual-sevol referència a André Gide, Jean Amade, Ramon de Capmany, Manuel Azaña, Pere Coromines, Antoni López Llausàs (que fins i tot és anotat a peu de pàgina), Alexandre Plana, Jaume Agelet i Garriga, Romain Rolland o el mateix Francisco Franco (que dóna prou tema de conversa epistolar). I repetim que la comprovació només és fruit d'una recerca a l'atzar. A això podem afegir la desaparició sistemàtica dels personatges no identificats, l'entrada d'Editorial Aymà però no de les altres o el fet que Salvador Perarnau passi a ser Joan Perarnau.

Ens queda per últim l'epistolari de Josep Carner, publicat a cura d'Albert Manent i Jaume Medina però amb la particularitat que l'apartat de cada corresponçal comptat amb un editor diferent. D'aquesta forma els diversos jocs de cartes trenquen l'ordre cronològic, la qual cosa és explicable si tenim en compte que quan apareix el primer volum els responsables continuen a la recerca de correspondència dispersa i encara no saben quina serà l'extensió del corpus complet.³² En aquest

32. Sobre aquesta qüestió, a més del pròleg de

sentit, és evident que la tasca de recopilació que hi ha al darrere és impressionant, cosa que hem d'agrair als dos responsables del projecte. Aquest criteri permet aprofitar i reproduir les edicions de les correspondències de Carner que ja havien estat publicades de manera dispersa. També és cert que el sistema de treball complica la feina de l'editor perquè —almenys en teoria— l'obliga a establir una coordinació per tal que no s'apliquin criteris radicalment diferents i el conjunt sigui coherent. A la pràctica, aquesta coordinació funciona força pel que fa a la fixació dels textos,³³ però és més discutible en altres aspectes.³⁴ Hi ha detalls de descoordinació que amb una mínima supervisió per part dels dos responsables últims de l'edició s'haurien resolt fàcilment. No té gaire sentit, per exemple, que en la correspondència amb mossèn Alcover es reproduïxi sencera en nota una carta de Carner a Prat de la Riba que tornarem a trobar més endavant, en el mateix volum, en l'epistolari corresponent. O que el Karl que se cita en l'epistolari amb Bofill passi com a personatge no identificat i que en l'epistolari amb Carles Riba del mateix volum s'aclareixi que aquest és un dels tractaments que Carner atorga al seu corresponçal. Albert Manent, d'altra banda, és un carnerià prou reputat com per resoldre amb una repassada alguns dels errors i vacil·lacions que apareixen en moments diferents. Ja sigui la no identificació de mossèn Lluís Gispert (volum II, p. 21), la confusió entre Joan Rubió i Bellver i Nicolau M. Rubió i Tudurí (volum II, ps. 15 i 39), la mala datació

Manent i Medina al primer volum, vegeu Albert MANENT, *L'epistolari carnerià*, dins Jaume SUBIRANA (ed.), *Carneriana. Josep Carner, vint-i-cinc anys després* (Barcelona 1995), ps. 93-97.

33. Alguns curadors estableixen els seus propis criteris d'edició, però difereixen poc de les línies generals establertes per Manent i Medina en la introducció del primer volum.

34. En aparèixer el primer volum, la crítica ja remarca el tema. Jaume Subirana parla d'"alguns criteris fluctuants", tot i que no l'especifica (Jaume SUBIRANA, *Carner en cartes*, «Avui, Cultura», 26-I-1995, p. 5) i Enric Bou es refereix a una edició problemàtica i de «criteri, al meu parer, desorientador» (Enric BOU, *Corresponçal*, «Quadern "El País"», núm. 631, 26-I-1995, p. 5).

d'algunes cartes o quan es donen com a possibles algunes al·lusions que són clares.³⁵

La descompensació més evident, però, la tenim a l'hora de l'anotació. En aquest sentit els dos responsables ja remarquen que «un altre punt a subratllar són les notes, que hem deixat a criteri de cada recol·lector, i així alguns les han preferides força llargues. Però la majoria de les penesades per a aquesta edició, hem volgut que fossin breus i no carreguessin el text amb informacions tòpiques o sobrerres» (volum I, p. 7). Aquest cop, doncs, la descompensació ja és assumida. A l'hora de la veritat, però, la desigualtat és excessiva i en alguns casos el criteri del transcriptor de torn és difícil d'assumir. Fins i tot si deixem de banda els epistolaris que es reediten i ens centrem només en aquells que es publiquen per primer cop. Fixem-nos per exemple en les cartes a Xavier Benguerel, editades per Lluís Busquets i Grabulosa. La prolixitat dels comentaris hi sobrepassa els límits del que ha de ser una anotació. El problema és metodològic. Les notes han d'explicar la correspondència i guiar la lectura. No cal dissertar sobre el Benguerel de l'exili o aprofitar l'ocasió per a excursions que poden ser molt interessants però que s'han de guardar per a una altra ocasió. La identificació d'Albert Junyent a la nota 77, i només és un exemple, es converteix en una autèntica monografia d'unes quantes pàgines sobre la relació del personatge amb Benguerel durant l'exili. Tampoc no cal allargar-se tant en la presentació d'enciclopèdia que es fa de gent com Robert Robert (nota 74), que ja són prou coneguts, ni semblen gaire admissibles les notes que, més que documentar, afegeixen l'opinió de l'editor al diàleg entre els corresponents. Com la 154, en la qual, a propòsit d'una carta del 1952 en què Carner es refereix a uns cursos de la Universitat de Barcelona en què es parla de llengua catalana, Busquets i Grabulosa afegeix —amb força imprecisió, a més— que «Carner és més optimista que no pas la realitat; la llengua catalana no s'estudià en la universitat barcelonina fins molt

35. Per exemple el fet que Carner parli de «la Catalanista» per referir-se a l'Acadèmia de la Llengua Catalana de la Congregació Mariana dels Jesuïtes de Barcelona (volum I, p. 85).

més tard, cap a finals dels anys 60» (p. 64).³⁶

A l'altre extrem, tenim casos com el de l'edició de la correspondència amb Jaume Bofill i Mates, una de les autèntiques joies de l'epistolari. L'amistat íntima entre els dos amics i el to lúdic que Carner dona a moltes de les seves cartes, especialment les dels primes temps, explica que els escrits estiguin farcits de referències interessants que el lector no pot acabar d'entendre sense una bona anotació. Jaume Medina opta, però, per una intervenció molt escassa i pràcticament limitada a la identificació de noms o a remetre a les informacions que provenen de bibliografia ja coneguda (i no sempre actualitzada). S'hi troba a faltar un treball de recerca més aprofundit, el qual tindria de ben segur una gran rendibilitat i ens permetria conèixer més a fons els cercles literaris en els quals es movien Carner i els seus amics. És una llàstima que, almenys en un epistolari tan significatiu com aquest, no s'hagi volgut treballar més a fons, cosa que, per capacitat personal, Medina hauria pogut fer.³⁷ Hi ha moments que opta per identificacions arriscades —com les de la carta del volum II, p. 61 o la referència a Carles Jordà a partir del «Carles» de la p. 59— i les propostes semblen ben encertades. Altres vegades són més dubtoses: el Pomés del volum I, p. 75 no és pas el periodista Ramon Pomés sinó Benet de Pomés, un dels companys d'ambdós interlocutors a la Congregació Mariana. La manca d'una major investigació comporta sobretot problemes de datació. No sempre es donen arguments per a justificar-la i algunes de les propostes són si més no discutibles. Hi ha indicis

36. El curador no tan sols opina innecessàriament, sinó que a més corregeix Carner i per postres s'equivoca. El poeta s'està referint a un rumor que li ha arrihat sobre la progressiva incorporació de la llengua i literatura catalanes camuflades en la docència dels professors Martí de Riquer i Antoni M. Badia i Margarit (Vegeu Enric GALLÉN, Antònia TAYADELLA, *Notes sobre la història del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona*, «Serra d'Or», núm. 262-263, juliol-agost de 1981, ps. 43-45).

37. Queda clarament demostrat en l'esplèndida edició de la correspondència amb Rossend Serra i Pagès, editada per Jaume Medina i Manuel Rovira, publicada el 1986 a la revista «Reduccions» i reproduïda al volum I de l'epistolari.

per pensar, sempre pel que fa a les cartes del volum I, que la missiva de la pàgina 74 és del 1903 i no del 1902 (a can Cunill és on s'imprimia la revista «Catalunya», que arrenca el 1903); que la carta de la pàgina 88 cal datar-la al 1906 i no al 1907 per la referència als Jocs Florals de Berga; que les dues de les pàgines 90 i 91 són indubtablement del 1905 i no del 1908 perquè fan referència explícita als Jocs Florals de Viladrau d'aquell any, presidits per Joan Rosselló; i que la del 13 de gener de 1921 ha de ser de 1922 perquè tan a principis de 1921 Carner encara no estava instal·lat a Gènova (aquí el lapsus és del mateix autor, que s'equivoca sovint a l'hora de datar les cartes a començaments d'un nou any). Hi ha també una carta no datada (p. 80), que ha de ser del 1904 per les indicacions sobre els Jocs de Moià. És molt probable, a més, que l'epigrama de la p. 86 sigui de quan Carner obté el grau de llicenciat en dret (1903), cosa que li permet competir amb l'amic, que ja l'havia obtingut uns quants anys abans. També és veritat que hi ha moltes altres cartes en què la datació és igualment arriscada i la proposta sembla correcta.

Les cartes de Carner amb Carles Riba i Clementina Arderiu, Josep Maria López-Picó, Enric Prat de la Riba, Octavi Saltor i Narcís Verdager i Callís estan anotades a partir de criteris restringits similars als de Bofill. No són, però, epistolaris tan significats per la qual cosa la recerca bàsica tampoc no té tant rendiment. Potser hauria calgut, però, un breu estudi introductori a l'epistolari amb Prat de la Riba que no es limités a reproduir un fragment de la biografia de Carner publicada per Albert Manent el 1969, sobretot quan el curador d'aquesta part de l'edició no és Manent sinó Medina. La relació de Carner amb Prat és un tema ric i digne per a un estudi actualitzat, i més amb el material que proporciona la correspondència.³⁸

Entremig dels criteris prolixos de Busquets i Grabulosa o els restrictius de

Jaume Medina i alguns altres, tenim l'esplèndida edició que Jaume Subirana presenta de la correspondència amb Josep M. Cruzet i Josep Miracle. És una autèntica lliçó de com s'ha de fer una anotació, del treball de camp que requereix una tasca d'aquest tipus, de com cal interpretar el material en un estudi introductori i del tipus d'informació complementària que es pot facilitar en apèndix. És gairebé una veritable monografia encastada dins del volum. A un nivell comparable tenim l'edició de Lluïsa Julià de la correspondència amb Ruyra, aquest cop, però, per a uns escrits breus i d'interès relatiu. També queden suficientment anotats els altres epistolaris inèdits recopilats en els dos volums: els de Xavier Tusell i Ramon Rucabado (a cura d'Albert Manent) i el de Lluís Nicolau d'Olwer (a cura d'Eulàlia Duran i Montserrat Albet). El de mossèn Alcover és fruit d'un treball previ de Joan Julià, que sembla més centrat en la figura d'Alcover que no pas en la Carner i la identificació de referències se'n ressent una mica.³⁹ Pel que fa al de Joan Maragall (a cura de Jaume Medina) cal advertir, com a mínim, que la bibliografia actual documenta prou bé el tema de l'homenatge que Carner impulsa el 1904 i que acaba amb la publicació d'*Artículos*. A més, la datació de la primera carta de la p. 250 no és pas dubtosa: la referència per a les col·laboracions per a la revista «Catalunya» permeten assegurar que el text és del 1904.

El balanç del periple per la publicació recent d'epistolaris per força ha de ser positiu. Sembla que l'interès per aquest tipus de documentació sigui creixent i el sol fet de desempolsar els documents i treure'ls a la llum ja és un acte a celebrar. Les reflexions i els comentaris exposats volen contribuir a aquest esforç i volen ser, especialment, un estímul al rigor acadèmic a l'hora de plantejar la manera d'encarar-se a una edició d'aquestes característiques.

JAUME AULET

38. També hi ha un moment en les notes d'aquesta correspondència, que s'esmenta un «Centre de Defensa Social de la Lliga Regionalista i de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat» (p. 447). És clar que es refereix al Comitè de Defensa Social, que no depenia de cap de les dues lligues esmentades.

39. Almenys en els casos ja citats de la identificació de Lluís Gispert i Joan Rubió i Bellver. Tampoc no acaba d'argumentar la decisió d'establir una probable relació amb Joan Alcover del «Joan» de la carta de la pàgina 25 (volum II).